

SOCIOMETRIE

Sociometrická metoda¹⁸⁸ umožňuje velmi dobrý orientační pohled na neformální strukturu pozic ve skupině. Údaje získané sociometrickým dotazníkem umožňují učitelům:

- lépe percipovat strukturu třídy;
- lépe volit přiměřené a efektivní výchovné techniky a způsoby práce se skupinou;
- srovnávat skupinové charakteristiky třídy v průběhu jejího vývoje (např. změny soudržnosti skupiny po dobu 1. - 5. ročníku).

Při konstrukci dotazníku, jeho přípravě a aplikaci je třeba dodržet následující požadavky:

1. *Je nutné přesně vymezit hranice skupiny, jejíž struktura bude zkoumána. V těchto mezích se musí pohybovat volby zkoumaných jedinců. Znamená to, že v instrukci jsou zkoumané osoby upozorněny na to, že mohou volit pouze mezi členy dané skupiny (např. školní třídy).*
2. *Každý člen skupiny smí provést neomezený počet voleb.*¹⁸⁹
3. *Formulace otázky musí vycházet z přesně promyšleného kritéria, aby pokusné osoby správně pochopily hledisko posuzování svých partnerů.*
4. *Musí být zaručena anonymita (dotazník se pochopitelně neprovádí anonymně, ale všichni členové mají být ubezpečeni, že jejich volby bude vyhodnocovat pouze vedoucí výzkumu). V žádném případě neseznamujeme s konkrétními výběry. Můžeme seznámit s výsledky formou indexů (viz dále), anebo s grafickou prezentací struktury skupiny bez uvedení jmen jednotlivých členů skupiny.*

Tyto základní požadavky doplňují ještě mnohé drobnější zásady práce se sociometrickým testem. Doporučuje se používat ho jen tehdy, bude-li využito poznatků k pozitivnímu ovlivňování struktury skupiny. Další postup vyžaduje formulaci otázek, jejichž prostřednictvím získáme údaje o pozitivních či negativních

¹⁸⁸ Autorem sociometrie je Jacob Levy Moreno (1892-1974) americký psychiatr (rumunsko-rakouského původu). Původní verze rozpracovaná Morenem v letech 1916-1923 byla mnohokrát upravována a modifikována.

¹⁸⁹ Jinak by nebylo možné spočítat např. index sociální expanzivity (viz dále).

výběrech v rámci skupiny. V závislosti na věku zkoumaných osob a zaměření výzkumu připravíme otázky typu:

- ☐ *Kterého spolužáka nebo spolužáky bys pozval k sobě domů na oslavu svých narozenin?*
- ☐ *Kdybychom na školním výletě spali ve stanech, koho ze svých spolužáků bys vzal do svého stanu?*
- ☐ *Kdybyste se v malých skupinkách připravovali na zkoušku, koho bys vybral do té své?*
- ☐ *Kdybyste se po skupinkách vydávali na veselý výlet do tvých oblíbených míst, koho bys vzal s sebou?*

Znění otázky je neobyčejně důležité. Poslední dvě otázky naznačují, jak zřejmě rozdílné by bylo složení „volených fiktivních skupinek“, protože v každé otázce je obsaženo odlišně orientované kritérium výběru. Zvažme tedy dobře, zda zvolíme postup, který se zaměřuje i na zjišťování *motivace výběrů*, anebo vystačíme jenom se základním vhladem *do struktury skupiny* a na zjišťování příčin se zaměříme následně.

Otázky je možno formulovat tak, abychom zjišťovali např. představu zkoumaného jedince o „veřejném mínění ve skupině“, např.: Napiš jméno toho spolužáka, o kterém si myslíš, že je ve třídě nejoblíbenější ... atp. Můžeme také klást tytéž otázky v záporném smyslu. U starších dětí se osvědčuje i „zkouška odhadu“. Sociometrický dotazník doplníme o otázku, pomocí níž vyjádří PO odhad své pozice ve skupině. Zpracování výsledků do matice (viz) umožňuje dát zpětnou informaci členům skupiny, aniž by byla narušena intimita volby.¹⁹⁰

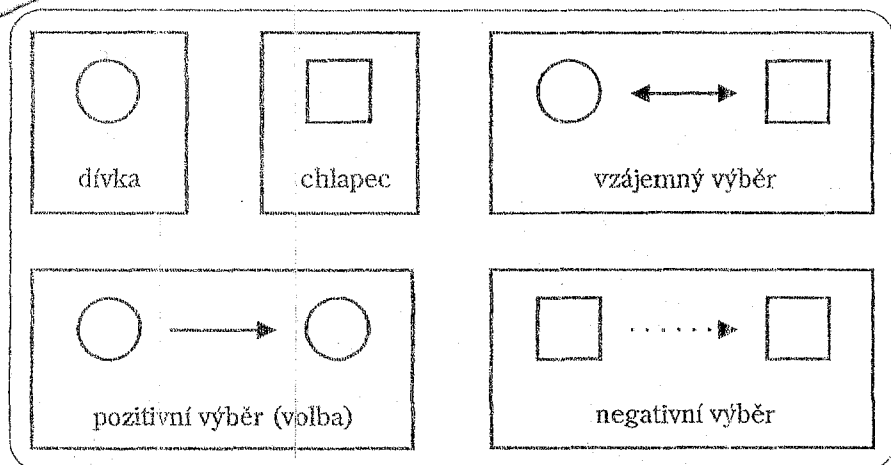
Nabízí se celá řada modifikací otázek, tak aby vyhovovaly požadavkům, které si klademe zaměřením výzkumu.

Žáci pak odpovídají písemně na lístečky podepsané svým jménem. Získané odpovědi zaneseme do sociometrické matice nebo zpracujeme graficky.

Grafické zpracování výsledků sociometrického testu

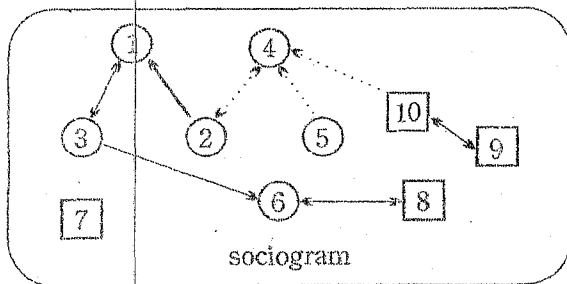
Grafické znázornění získaných údajů je relativně dosti známé. Postupujeme tak, že každému členu skupiny přiřadíme grafický symbol a příslušně zaznamenáme volby, které realizoval (viz obrázek str. 236).

¹⁹⁰ Nikdy však nezveřejňujeme provedené výběry („kdo koho vybíral“).



Obr. č. 21

Do čtverečku či kroužku si pro rychlejší orientaci napíšeme buď monogram dítěte, anebo jeho pořadové číslo. Postupně si zakreslíme všechny žáky třídy a šipkami (viz) zaznamenejme i jejich výběry (volby). Osvědčuje se zpracovat si „pozitivní“ a „negativní“ sociogram na zvláštní papír. Počítejme rovněž s tím, že bude třeba původní diagram „šmírák“ upravit (někdy i několikrát) v zájmu přehlednosti. Grafické ztvárnění výběrů¹⁹¹ se hodí pro menší skupiny (do 20 - 25 členů) a pro skupiny, které obsahují více podskupinek, dyád, event. izolantů. Pro větší skupiny a skupiny bližší se jako celek spíše „síťové struktury“ (viz následující obrázky) se více hodí zpracování do tzv. *sociometrické matice* (viz dále).



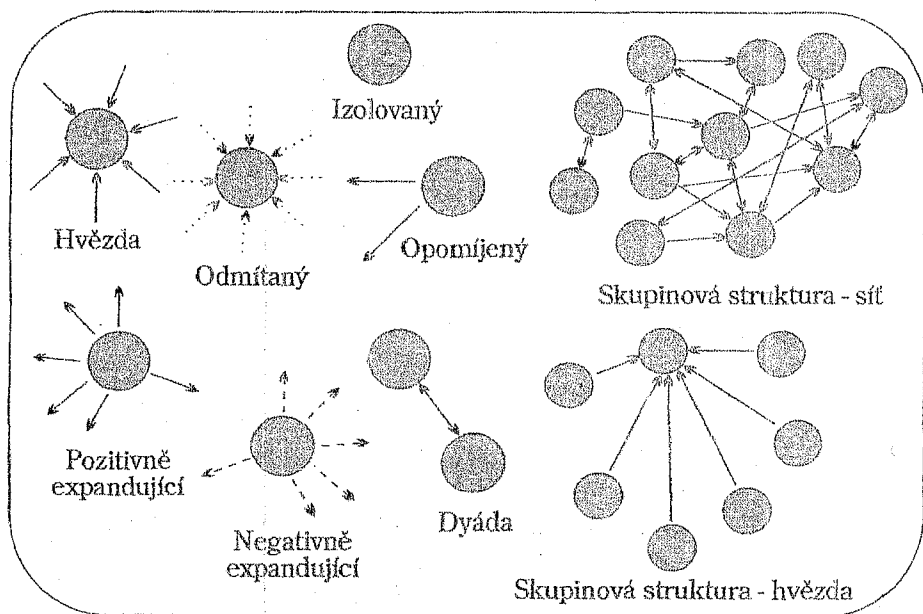
Obr. č. 22

¹⁹¹ Úmyslně neříkáme „vztahů“, protože jednotlivé výběry (volby) jsou vždy silně ovlivněny zadáním situace, pochopením (a subjektivním pojetím) určitého kritéria, z něhož jedinec výběry odvíjí. Nezapomínejme, že i zřetelně prezentované kritérium výběrů chápou děti vždy „po svém“!

Na ukázce sociogramu, tj. grafického znázornění struktury neformálních vztahů skupiny (obr. č. 22), vidíme některé typické situace: osoba č. 1 soustřeďuje nejvíce pozitivních výběrů a je dosti pravděpodobné, že vystupuje i v pozici neformálního vůdce skupiny.

Osoba č. 4 je naopak příklad jedince, který je ze skupiny „vytlačován“. Soustřeďuje pouze negativní výběry. Přestože osoba č. 4 nevolila nikoho, a v tom se podobá osobě č. 7, je mezi nimi patrný zásadní rozdíl. Osoba č. 7 je izolovaná, ale nesměřují k ní žádné negativní volby. Je třeba odlišit osoby, které, dalo by se říci, programově vyhledávají samotu a izolace jim příliš nevadí (může jít např. i o výrazněji introvertované jedince) od jedinců, kteří sami o kontakty usilují, ale nedostává se jim akceptace od ostatních členů skupiny. Proto odlišujeme jedince izolované („izolanty“) od jedinců opomíjených. Za skutečně opomíjené lze považovat právě jedince, kteří sami projevují o kontakty zájem, ale nedostává se jim patřičné odezvy. Sociogram vypovídá o dynamice vztahů ve skupině vždy z určitého hlediska, a tak nesmíme takto získané poznatky v žádném případě absolutizovat. Sociogram poskytuje vždy jen orientační a aktuální (momentální) pohled na strukturu vztahů (daných vždy formulací otázek!).

Následující obrázek ukazuje typické struktury, které se v graficky zpracovaném sociometrickém vyšetření skupiny objevují.



Obr. č. 23

Dodejme ještě, že lze rozlišit řadu druhů sociografických schémat.

Ukázka na předchozím obrázku je typem neuspořádaného sociogramu, který stačí tam, kde jde o menší počet členů, a pokud nevykazovali větší množství voleb. V opačném případě volíme raději např. terčový (kruhový) sociogram. Terč má tolik mezikruží, kolik činí nejvyšší počet voleb u nejpreferovanějšího člena skupiny.

Terčový sociogram je přehlednější, protože podle polohy jedince okamžitě získáme představu o jeho pozici. Na vzdálenějších kružnicích nacházíme členy s malým počtem voleb (na první kružnici s jednou získanou volbou, na druhé se dvěma atd.), ve středu terče pak jedince, kteří získali největší počet voleb. Obdobou terčového sociogramu je hierarchický sociogram, pouze s tím rozdílem, že osoby zakresluje podle vertikální osy. Ti jedinci, kteří mají nejvyšší počet voleb, jsou také nejvýše zakresleni v přehledném schématu. Hierarchický sociogram dává rychlou představu o uspořádání pozic ve skupině.

Sociometrická matice je v podstatě jednoduchou tabulkou, která zachycuje tytéž výběry jako klasický sociogram. Má oproti němu jednu nespornou výhodu. Lze z ní velmi rychle vyčíst údaje potřebné k vyjádření určitých vlastností skupiny či postavení jednotlivce formou indexů.¹⁹² Sociometrickou tabulku sestavíme podle následujícího vzoru:

poř. číslo	↓ osoby → vybírající	vybírané (volené)								vyslané výběry	
		1	2	3	4	5	6	7	8...	Σ^+	Σ^-
1	Pročková Dana	+	+	+	+			+	-	3	2
2	Kročáková Zuzka	+	+		+			+	-	2	2
3	Bastlová Andrea	-	-	+	+			+	+	2	3
4	Zbýšovská Barbora	+	+	-	+		+	-		3	2
5	Šobáňová Kačka	-	-			+		+		1	2
6	Stahlová Eva			-			+	+	+	2	1
7	Sírnost Petr	+	+			+		+		1	2
...		+	-				-		+	1	2

Tab. č. 3

¹⁹² Doporučujeme využít tabulkových editorů např. C 602, anebo raději EXCEL a zpracovat si tabulku na počítači. Uvedené editory umožňují vkládat do tabulek (jednotlivých buněk) přímo vzorce, a tak je možno mít velmi rychle k dispozici hodnoty indexů, jak je uvádíme dále.

Do tabulky zapíšeme jména všech členů skupiny a přiřadíme jim pořadová čísla. Pozitivní volby zaznameneáme u každé osoby v řádku (tedy výběry, které určitá osoba uvedla v dotazníku). V řádku tak získáme součet všech vyslaných kladných a záporných výběrů. Ve sloupci pak budeme mít údaj o tom, kolik určitá osoba obdržela pozitivních či negativních výběrů. Vzájemné (pozitivní i negativní) výběry se v tabulce objeví vždy symetricky podél úhlopříčky (v tabulce jsou pro názornost označeny tmavšími políčky). Poznameneáme si i případné protichůdné volby (kdy si dva partneři přidělí protikladné výběry - jeden vyjadřuje pozitivní vztah a druhý ho odmítá). Častější výskyt takových výběrů bývá symptomem nedostatečně čitelného sociálního klimatu ve skupině. Tyto údaje pak použijeme při výpočtu indexů, které následně uvádíme, a které vyjadřují buď určitou vlastnost skupiny, anebo postavení jedince tak výrazně, jak se blíží číslu 1,0.

Uvedeme si alespoň nejdůležitější vzorce, pomocí nichž můžeme vyjádřit zvláštnosti postavení jedince ve skupině:

Tzv. *pozitivní sociometrický status (PSS)* vyjadřuje míru pozitivního přijetí jedince skupinou a *negativní sociometrický status (NSS)* vyjadřuje míru odmítání (vytlačování) jedince skupinou.

Jak moc jedinec usiluje o kontakty, o navazování vztahů ke členům skupiny vyjadřuje tzv. *index pozitivní sociální expanze (IPE)*. Tendenci k negativnímu ladění mezilidských kontaktů vyjadřuje *index negativní sociometrické expanze (INE)*.

$$PSS = \frac{\sum \vec{p}}{N - 1} \quad NSS = \frac{\sum \vec{n}}{N - 1} \quad IPE = \frac{\sum \vec{p}}{N - 1} \quad INE = \frac{\sum \vec{n}}{N - 1}$$

legenda: N - počet členů skupiny; v - vzájemný výběr, p - pozitivní výběr (pruh se šipkou vpravo označuje provedené výběry, pruh se šipkou směřující doleva označuje výběry obdržené); n - negativní výběr, I - izolovaný jedinec

$$ISS = \frac{\sum \vec{v}}{N(N - 1) / 2}$$

$$ISI = \frac{1}{I}$$

Podobně je možno vyjádřit indexem i vlastnosti skupiny. Např. *skupinovou soudržnost* - kohezi (*ISS*), anebo míru *skupinové integrace (ISI)*. Vyjádření uvedených znaků skupiny indexem má jednu velkou výhodu. Umožní nám srovnávat skupiny s různým počtem členů, anebo znaky téže skupiny v různém čase.

Srovnávat míru integrace nebo koheze na základě srovnání sociogramů (graficky zachycených diagramů) bez indexování nelze. Standardizované sociometrické dotazníky vycházející z klasického Morenova postupu (ale zároveň ho modifikující) najde učitel v dostupné literatuře a v produkci firem specializujících se na distribuci testů.